

RENATA BURA

Kraków

PROPOZYCJE LEKSYKALNE W „ŁUŻISKIM SERBSKIM SŁOWNIKU”
K. B. PFULA – CZASOWNIK

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań nad osobliwościami leksykalnymi w słowniku Křesćana Bohuwěra Pfula (1866). W pierwszej kolejności opracowano przymiotniki. Wyniki badań opublikowano w artykule *Propozycje leksykalne w „Łużiskim serbskim słowniku” K. B. Pfula – przymiotnik* (2013)¹.

Słownik Pfula powstał pod wpływem idei łużyckiego odrodzenia narodowego i jako słownik odrodzeniowy stanowi bogaty zbiór słownictwa, w którym znaczną część stanowią m.in. zapożyczenia z języków słowiańskich, a także propozycje leksykalne autora słownika. Są to jednostki oznaczone w słowniku skrótami Pl. i (rzadziej) Pf., czyli wyrazy utworzone przez autora na podstawie analogii² (por. wykaz skrótów słownika, s. XXXII). A zatem są to jednostki posiadające konkretny wzorzec wyrazowy, konstrukcje utworzone na podstawie znajomości reguł słowotwórczych. Łącznie wyekscerpowano 730 takich jednostek, w tym 466 rzeczowników, 167 przymiotników, 95 czasowników oraz 2 przysłówki³.

Wprowadzanie formacji czasownikowych związane było nie tylko z potrzebą nazywania nowych zjawisk, ale wynikało również z tendencji purystycznych. W piśmiennictwie do 1840 roku znaczący udział mają zapożyczenia z języka niemieckiego, w tym również czasowniki, por. *lazować* (niem. *lesen*), *rachnować* (niem. *rechnen*), *cwyblować* (niem. *zweifeln*) (Jenč 1999: 45-52). Często pojawiają się też czasowniki złożone z tzw. „prefiksami przysłówkowymi” (Jenč 2002: 270), będące kalkami czasowników niemieckich, np. *horjećahnýć* (niem. *aufziehen*), *wokolohodzić* (niem. *umgehen*). Używanie tego typu germanizmów krytykował m.in. Michał Hórnik (1854/55-I: 29), który z pewną irytacją tak o tym pisze: „Při čitanju nastawka spominachmy na wšelake prawopisne pravidla a na někotre germanismy, jako kpř. zestawjenje słowjesa z přisłowjesnikami „horje, dele” (něm.

¹ *Leksikologiske přinoški II. IV. seminar serbskeje słowotwórby a leksiki*, red. M. Milewska-Stawiany, S. Wólkowa, Mały rjad Serbskeho instituta, 17, Buyšin 2013, s. 45–57.

² „Pf. und Pl.: Wörter vom Verfasser nach Analogie gebildet.”

³ W rzeczywistości przysłówków jest więcej, ponieważ niekiedy pojawiają się one również w hasłach przymiotnikowych.

auf-, hinunter- atd.) město słowjesa z předložkami „na-, ze- atd.” abo město hołeho słowjesa: horje stanyć = stanyć, horje słužić m. po-słužić; dele padnyć = spadnyć, abo padnyć, dokelž po zakonjach fysiskich nihtó horjenjepadnje!!!”⁴

W drugiej połowie XIX wieku zapożyczenia niemieckie były często zastępowane pożyczkami z języków słowiańskich (np. *lazować* → *čitać*, *rachnować* → *ličić*), zaś kalki zastąpiły czasowniki prefiksalne utworzone z użyciem właściwych przedrostków *do-*, *wo-*, *wot-*, *wu-* itp. (np. *horjećahnyć* → *wotćahnyć*, *wokołokhodzić* → *wobkhadźeć*).

Zgromadzone czasowniki, podobnie jak przymiotniki, poddane zostaną wstępnej analizie, mającej na celu określenie charakteru wprowadzanych przez Pfula jednostek. W kolejnym etapie przeprowadzona zostanie ich analiza słowotwórcza. Natomiast na końcu przyjrzymy się stosunkowi użytkowników języka do zaproponowanego przez Pfula słownictwa, by stwierdzić, jak długo funkcjonowało ono w języku i jaki jego procent używany jest do dziś.

Wstępnej analizie poddano 95 wyrazów hasłowych. W rzeczywistości Pful wprowadził ich do słownika prawie trzykrotnie więcej, ponieważ przy formie hasłowej często podaje również końcówki czasowników (wraz z określeniem klasy), stanowiących najczęściej pary aspektowe, por. hasło: **wićežnić** (k. *wićežn-y*) IV., *wićežnjeć* V., *-njować* VI., *belehnen*, *zu Lehn geben*; *so -*, *belehnt werden*⁵.

Niekiedy Pful oznacza wyrazy dodatkowo gwiazdką lub dwiema gwiazdkami jako takie, których nie zaleca do powszechnego użytku. W przypadku form czasownikowych chodzi o konstrukcje (iteratywne lub frekwentatywne) utworzone na podstawie analogii⁶, por. hasła: **blědźić** (k. *blěd-y*) IV., *-džeć** V., *-dźować** VI., *bleich*, *blaß machen*; *bleichen*, *plát*; **radšić**** (k. *radši*) IV., *lieber wollen*, *begehren*; *geruhen*.

Wstępna analiza pokazała, że – podobnie jak w przypadku przymiotników – wyekscerpowane czasowniki opatrzone skrótami *Pl.* i *Pf.* mają bardzo różny charakter. Okazuje się, iż wzorem do tworzenia nowych czasowników było dla Pfula nie tylko słownictwo rodzime, ale również czeskie, w tym także morawskie (łącznie 7 czasowników) oraz serbskie (2 czasowniki). Wszystkie tego typu jednostki zostały wyróżnione stosownymi skrótami, odpowiednio: *Pl. po Č.*, *Pl. po M.*, *Pl. po S.*, por.

dralnić IV., *magnetisch machen*; *magnetisiren*; *so -*, *sich magnetisiren*; *magnetisch gemacht* oder ‘*magnetisirt werden*’ – *czes. dralniti/dralněti*⁷;

radšić ‘*lieber wollen, begehren; geruhen*’ – *czes. ráčiti*;

rjanoryčec ‘*schön vortragen, declamiren*’ / **rjenjeryčec** ‘*schön reden, declamiren*’ – *czes. krasnořečiti*;

wudžesatować ‘*abdecimiren; so -*, *abdecimirt werden*’ – *por. džesatować* z *czes. desátkowati* ‘*decimiren, d . h . den zehnten Mann strafen*’;

⁴ Cytat pochodzi z dziennika towarzystwa studentów Seminarium Łużyckiego w Pradze – „Serbowka” (1846). Korzystano z fotokopii czasopisma zgromadzonych w bibliotece Instytutu Łużyckiego w Budziszynie pod sygnaturą Z 510 jako „Serbowka/Kwětki”.

⁵ W przykładach łużyckich i ich odpowiednikach niemieckich zachowano pisownię oryginalną.

⁶ W objaśnieniach do słownika (s. XXXII) pisze, że słowa oznaczone jedną lub dwiema gwiazdkami są „für den gewöhnlichen Gebrauch nicht geeignet. Dasselbe gilt von einigen wenigen Verbalformen, die (als Iterativa und Frenquentativa) nur nach der Analogie gebildet erscheinen”.

⁷ Czeskie odpowiedniki pochodzą ze słownika Jungmanna (1835-1839) i podane zostały w oryginalnej ortografii.

zmuškawić ‘Fliegen, Würmer bekommen (Erbsen)’ – czes. *zmuškawěti*;

cyheličkować ‘bügeln’ – mor. *tihličkowati*;

wudowjedźeć ‘ausforschen, něčeho, etwas; sich vollständig unterrichten’ – serb. *isàznati*⁸;

wuhladować (w haśle *wuhladać*), ‘aussehen, blědy wuhladowje, er sieht blaß aus’ – serb. *izgledívati / izgledáti*.

Jak pokazuje zaprezentowany wyżej materiał, wymienione jednostki są przykładami przystosowania obcych elementów językowych do systemu języka górnołużyckiego. Pojawiają się wśród nich zarówno adaptowane pożyczki z języków słowiańskich, jak i kalki.

W słowniku Pfula znajdujemy też czasownik opatrzony skrótem *Pl. po W.*, gdzie *W.* oznacza dialekt wojerowski⁹, por. **zbóžnjeć** ‘selig werden’. Wydaje się, że odwołanie do dialektu wojerowskiego odnosi się przede wszystkim do formy czasownika, a właściwie tworzącego ją formantu paradygmatycznego *-eć*¹⁰, który jednocześnie posłużył do odróżnienia znaczenia, por. wprowadzony przez Pfula neologizm **zbóžnić** ‘selig preisen; selig machen, beseligen; so -, sich -; selig gepriesen, gemacht, beseligt werden’. Zdaje się to także potwierdzać odnotowana w materiale forma **zmuškawjeć** wprowadzona przez Pfula dla dialektu wojerowskiego jako wariant omówionego wyżej czasownika *zmuškawić*, por. **zmuškawjeć** = *zmuškawić*. *Pl. für W.*

W wyekscerpowanym materiale mamy jeszcze dwie inne propozycje leksykografa odnoszące się wyłącznie do formy. Są to czasowniki **wosamotnić** jako wariant do *wosamić* oraz **zaludzić** – do *zaludnić*.

Wśród formacji czasownikowych oznaczonych jako propozycje leksykalne Pfula zanotowano aż 13 jednostek będących przykładami nadawania przez leksykografa nowych znaczeń istniejącym już czasownikom, czyli zjawiskiem neosemantyzacji. Pful nadał nowe znaczenia kilku czasownikom rodzimym, por. **ćežkać** ‘(mit der Hand) wägen, wie schwer etwas sei; so -, gewägt werden’ – w nawiasie dodano ‘schätzen, achten’; **rozmjetać** ‘auseinander werfen; zerwerfen; verthun, „hinauswerfen”’ – dodano ‘entwerfen’; **rozwolić** ‘recht muthwillig machen, *W.*; so -, muthwillig werden. *W.*’ – dodano ‘recht willig machen, begeistern’; **wobnjeć** ‘umher-, herumtragen; ertragen können; wobnosyć, abtragen; so -, sich vertragen; umhergetragen werden’ – dodano ‘sich betragen’; **zabrać** ‘anfangen zu nehmen; einnehmen; so -, sich einnehmen; sich interessiren; sich einlassen, sich vertiefen; sich befassen; eingenommen werden’ – dodano ‘interessiren, anziehen’; **zaparić** ‘anfangen zu brühen; verbrühen, durch Brühen tödten; derb zu Leibe gehen, einheitzen; so -, sich erhitzen; *W.* auch: vor Brühhitze fast umkommen; durch Brühen getödtet werden’ – dodano ‘einmeischen’; **zawdać** ‘hineingeben, darreichen, daraufgeben; zum Geschenk geben; angeben, als Aufgeld geben (Dienstboten); vergeben, vergiften; so -, sich vergeben, sich vergiften; dargereicht werden’ – dodano ‘einreichen, pismo, eine Schrift’.

⁸ Serbskie przykłady pochodzą ze słownika Jugosłowiańskiej Akademii Nauk i Umiejętności (1880/1882–1976).

⁹ Dialekt wojerowski należy do górnołużycko-dolnołużyckich dialektów przejściowych.

¹⁰ Łużycki atlas językowy (1988, t. 12, s. 161) pokazuje w rejonie dialektu wojerowskiego zdecydowaną przewagę bezokolicznikowych zakończeń na *-eć* w stosunku do *-ić* (typ *krawjeć/krawić*), w obrębie czasowników oznaczających pewną zmianę stanu (niem. *Übergangsverben*).

Część z tych czasowników to jednocześnie pożyczki semantyczne z języka czeskiego (skrót *Č.*) oraz jedno zapożyczenie z języka polskiego (skrót *P.*), por. **rozjeć** ‘auseinander nehmen, binden; *Č.* überlegen, überdenken, betrachten’ – dodano ‘schlichten’; **wukonjeć** ‘vollziehen, zu Stande bringen: ausfertigen, vollziehen; wirken, *Č.*; so -, zu Stande gebracht, ausgefertigt, ausgerichtet werden’ – dodano ‘ausrichten’ oraz formę *wukonjować* ‘practiciren’; **wumócnić** ‘mit Gewalt herausbringen, *Č.*’ – dodano formę zwrotną *so wumócnić* ‘sich gewaltsam befreien’ oraz **rybić** ‘mit Fischbrut besetzen, *P.*’¹¹ – dodano ‘fischen’.

Niekiedy leksykograf nie sygnalizuje za pomocą skrótu obcego wpływu na semantykę danego czasownika, ale analiza pokazuje, że miało to miejsce. Jednym z takich neosemantyzmów jest czasownik **doważyć** ‘vollends wiegen, wägen; nachwägen; vollends wagen; sich erkühnen, audeo, NN.; so -, vollends gewogen, gewagt werden’, gdzie Pful dodał znaczenie ‘aufwiegen, gleichkommen’ i opatrzył skrótem *Pl.* Wydaje się jednak, iż chodzi tu o wpływ czeski. Dodane bowiem przez leksykografa znaczenie potwierdza słownik Jungmanna (por. czes. *dovážiti*). Co więcej, okazuje się, że w rękopisie słownika¹² widnieje skrót *Pl. po Č.* Drugim czasownikiem, który budzić może wątpliwości, jest **wotwosobnić**, przy którym leksykograf dodał ‘der Vornehmheit berauben; so -, die Vornehmheit verlieren’, a jednocześnie odesłał do znaczenia czasownika *wotwosebić* ‘absondern’, które ma niewątpliwie związek z polskim *odosobnić*. Potwierdza, to również przykład odnotowany w górnołużyckim korpusie tekstowym¹³, por. *Tak smy na přikład słowje „rodzićelej” a „wotwosobnić”, pochodzące z pólsčiny, wuměnili na „staršej” resp. „wotdžělic” a z čěščiny pochodzące słowo „krasa” na „krasnosť”* („Serbske Nowiny” 2007/4).

W jednym przypadku skrót *Pf.* stanowi jedynie odsyłacz do innego hasła słownikowego, por. **šnupać** (*onomatop.*; *vergl. Pf. oben*) *V.* (ungebr.). -pować *VI.*, *šnupnyć II.*, *schnupfen*.

Pozostałe formacje czasownikowe (łącznie 68 wyrazów hasłowych) zaproponowane przez Pfula stanowią neologizmy leksykalne wnoszące do języka zarówno nową formę, jak i znaczenie. Jest to ciekawy pod względem słotwórczym zasób, choć ustalenie relacji formalnej i semantycznej w formacjach czasownikowych jest trudniejsze niż w przypadku innych części mowy. Słusznie zauważa Renata Grzegorzczkova (1984: 74), iż w czasowniku bardzo często mamy do czynienia z kilkuwyrazową motywacją danej formacji. Ponadto w parach aspektowych motywacja jest wzajemna, a obydwie formy są w stosunku do siebie równorzędne. Relację tę możemy zaobserwować na przykładzie czasownika **djasnjeć** ‘dämonisch, wüthend werden’, który utworzony został od przymiotnika *djasny* ‘vom bösen Geiste besessen; rasend, njemdry, wüthend’, a jednocześnie pozostaje w relacji semantycznej do istniejącego w języku czasownika *djasnić* ‘dämonisch, wüthend machen, wüthen; wahnsinnig sein’. Zadania nie ułatwia też fakt, iż Pful najczęściej podaje w nawia-

¹¹ Por. pol. *rybić* (L i n d e 1854-1860).

¹² Rękopis słownika znajduje się w archiwum Instytutu Łużyckiego w Budziszynie pod sygnaturą ZM – XXXII.

¹³ Korzystano z korpusu opracowanego w Instytucie Łużyckim w Budziszynie, dostępnego na stronie Czeskiego Korpusu Narodowego: <http://www.korpus.cz>.

się wyrazy podstawowe dla swoich derywatów. Zdarza się bowiem, że odsyła do formacji nieistniejących, potencjalnych, por. **zatrónić** (k. trónić: trón) ‘intronisiren’¹⁴.

Biorąc pod uwagę skomplikowane relacje formalno-semantyczne w obrębie formacji czasownikowych, wyróżniono – ze względu na podstawę słowotwórczą, od której pochodzą – czasowniki odprzymiotnikowe (25 wyrazów hasłowych), rzeczownikowe (24 wyrazy), czasownikowe (13 wyrazów), odzaimkowe (2 wyrazy), odliczebnikowe (2 wyrazy), odprzysłówkowe (1 wyraz) oraz przymiotniki złożone (1 wyraz)¹⁵.

Czasowniki odprzymiotnikowe

Derywaty odprzymiotnikowe należą do najliczniejszej grupy czasowników. Zostały one utworzone przeważnie z użyciem prostych formantów paradygmatycznych. Niekiedy towarzyszą im alternacje morfonologiczne. Sufiksem tworzącym ten typ jest najczęściej *-ić* (20 jednostek). W efekcie powstają czasowniki kauzatywne, wyrażające się przeważnie niemiecką konstrukcją *Adj. + machen*, np. **blědźić** ‘bleich, blaß machen’; **kušojćić** ‘kumpf machen’; **slódkawić** ‘süßlich machen’; **wutrobićić** ‘herzhaft machen’; **wutrobić** ‘herzlich machen’.

Dwa neologizmy z tej grupy utworzone zostały za pomocą sufiksu *-eć* i są to czasowniki procesualne o niemieckiej strukturze *Adj. + werden*, por. **djasnjeć** ‘dämonisch, wüthend werden’; **ludnjeć** ‘bevölkert werden’. Zdarza się, że Pful derywuje od jednego przymiotnika dwa czasowniki, por. **ludnić** ‘bevölkern’ oraz wymienione wyżej **ludnjeć**.

Drugą, nieliczną (zaledwie 3 derywaty) grupę stanowią czasowniki utworzone za pomocą nieciągłych formantów prefiksally-paradygmatycznych, np. **wudostojnić** ‘würdigen. beehren; so -, sich -; gewürdigt, beehrt werden’ oraz **wuspańnić** ‘schläfrig machen; so -, sich -; schläfrig werden’. Obydwa powstały przez dodanie do tematu przymiotnika prefiksu *wu-* oraz sufiksu *-ić*. Prefiks wnosi do nowo powstałej formy aspekt dokonany oraz wzbogaca ją o swoje znaczenie.

Henryk Wróbel (1998: 569) zwraca uwagę na dwoisty charakter takich formacji, który objawia się podwójną motywacją. Z jednej bowiem strony są one motywowane przez przymiotnik, a z drugiej przez czasownik, choć odpowiadające im czasowniki bezprefiksally stanowią jedynie formacje potencjalne. Podobnie odczuwał to zapewne sam leksykograf, który przy tego typu czasownikach podaje w nawiasach jako formę wyjściową zarówno przymiotnik, jak i nieużywany, potencjalny czasownik bezprefiksally, por. **wudostojnić** (k. *wu 1.*, *dostojnić von dostojn-y*).

Czasowniki odprzymiotnikowe w przeważającej części powstały od przymiotników w stopniu równym. W zebranych materiale znalazły się jednak dwa derywaty utworzone od przymiotników w stopniu wyższym, por. **wyššić** ‘höher machen’ od *wyšši* (‘*wysoki*; dziś stopień wyższy tego przymiotnika to *wyšī*) oraz prefiksally-sufiksally formację **powěšćić** ‘gewisser und wahrscheinlicher machen, vergewissern’ od *wěšćiši* (‘*wěsty*).

¹⁴ Leksykograf nie bierze pod uwagę możliwości utworzenia czasownika bezpośrednio od rzeczownika za pomocą formantu nieciągłego.

¹⁵ Analizie słowotwórczej poddane zostaną wyłącznie czasowniki hasłowe.

Czasowniki odrzeczownikowe

Czasowniki odrzeczownikowe, podobnie jak odprzymiotnikowe, dzielą się na dwie grupy: derywaty utworzone za pomocą formantów paradygmatycznych i formantów prefiksально-paradygmatycznych. Ta druga grupa to zaledwie trzy czasowniki, por. **přisvětlować** ‘Licht geben (Maler)’; **zatrónić** ‘intronisiren; **zasparić** ‘einschläfern; so -, sich -; eingeschläfert werden’ (por. *zasparnić* ‘schläfrig machen, einschläfern’ od *zasparny*, synonym *sparny*¹⁶).

Pozostałe czasowniki utworzone zostały za pomocą formantów paradygmatycznych, ale w porównaniu z czasownikami odprzymiotnikowymi stanowią bardziej zróżnicowaną grupę. I tu dominuje sufiks *-ić* (11 derywatów), jednakże tworzy on nie tylko formacje kauzatywne, np. **rjanosćić** ‘schön machen’, ale również stanowe, np. **tružerić** ‘Drechsler sein’. (od *tružer* ‘Drechsler’, które jest neologizmem zaproponowanym przez Pfula).

Innym sufiksem tworzącym czasowniki odrzeczownikowe jest *-ować* (8 wyrazów), za pomocą którego derywowane są najczęściej formacje zdarzeniowe, por. **blidować** ‘tafeln, schmausen’; **swětować** ‘die Welt genießen; die Welt durchwandern; über die (böse) Welt klagen’, **wójskować** ‘im Heere dienen’. W tym znaczeniu pojawia się też sufiks *-ać* (2 wyrazy), por. **tarakać** ‘trompeten’ i **tryskać** ‘ausgelassen sein, Possen treiben’.

Czasowniki odczasownikowe

Wszystkie odnotowane formacje tego typu (13 wyrazów), to czasowniki utworzone za pomocą formantów prefiksalnych *do-*, *roz-*, *wo-*, *wot-*, *wu-*, *za-* oraz *ze-*, por. **doprawić** ‘vollends recht, zurecht machen; einrichten; errichten’; **rozjednać** ‘durch Verhandeln auseinander bringen, beschwichtigen’; **wosadzić** ‘besetzen, einfassen’; **wotžohnować** ‘des Segens oder des Bannes entledigen’; **wužiwić** ‘das Leben fristen, unterhalten, ernähren’; **zaćežiť** ‘verschweren’; **zesrjedzić** ‘concentriren’. Tylko nieliczne z nich stanowią parę aspektową z tworzącym je czasownikiem podstawowym, por. *doprawić* – *prawić*.

W formacjach czasownikowych znaczenie danego czasownika jest połączeniem znaczeń prefiksu oraz czasownika podstawowego, co znacznie utrudnia opis znaczenia. Wróbel (1998: 540) zauważa, że to „daje ogromną ilość kombinacji semantycznych, z których tylko część jest na tyle regularna, że nadaje się do opisu słowotwórczego, a nie leksykalno-semantycznego”. Potwierdza to wyekscerpowany materiał, gdzie trudno ująć w ramy semantyczne choćby derywaty utworzone za pomocą tego samego prefiksu, por. **zadomić so** ‘sich häuslich niederlassen’ i **zaslubić** ‘angeloben, zalubić’.

Czasowniki odzaimkowe

W tym typie znalazły się dwa czasowniki: **wosamić** ‘isoliren; so -, sich -; isolirt, einsam werden’ oraz **wyjeć** ‘ihrzen, „Ihr” nennen; so -, sich -, geihrt werden’. Pierwszy z nich

¹⁶ Pisownia obu form jest oryginalna, ale w hasłach *spar* i *sparny* pojawia się miękkie *ř*.

utworzony został od limitatywnego zaimka przymiotnego *sam*¹⁷ (Faßke 1981: 669-676) za pomocą nieciągłych formantów prefiksarno-paradygmatycznych, wnoszącego aspekt dokonany prefiksu *wo-* oraz sufiksu *-ić*. Drugi z nich powstał od zaimka osobowego *wy* przy użyciu sufiksu *-eć*, poprzedzonego przez *-j-* (ze względu na samogłoskowe zakończenie rdzenia). Obydwa czasowniki posiadają też formy z postfiksem *so*.

Czasowniki odliczebnikowe

Odnotowano tu dwa czasowniki. Forma **dwójčić** ‘verdoppeln’ utworzona została od adverbialnej formy liczebnika *dwójcy* (dziś *dwójce*) ‘zweimal, doppelt’ i sufiksu *-ić*. Derywacji towarzyszy również alternacja w temacie *c : č*. Czasownik dokonany **wujenić** ‘einig machen, zusammenbringen; so -, sich -; einig werden, zusammenkommen’ powstał zaś od liczebnika *jen* (= *jedyn*) z użyciem prefiksu *wu-* oraz sufiksu *-ić* i posiada również formę postfiksálną.

Czasowniki odprzysłówkowe

Jedynym czasownikiem tego typu jest formacja **różnić** ‘auseinander bringen, trennen; so -, sich -’ derywowana od przysłówka *różno* ‘von-, auseinander, zer-’ za pomocą sufiksu *-ić*.

Czasowniki złożone

Do tego typu należy czasownik **zbóžnočinić** ‘selig machen, zbóžnych činić’ złożony z przymiotnika *zbóžny* i czasownika *činić*, a także łączącego je interfiks *-o-*. Ten typ derywacji stał się bardzo produktywny po roku 1840 (Jenč 1963) i choć sam czasownik nie przetrwał do dziś, to niewątpliwie stanowił wzór dla późniejszej formy, używanego dziś czasownika *zbóžnoprajić* ‘selich sprechen’ (por. też *zbóžnoprajenje* rel. ‘Seligsprechung’).

Jak pokazała przeprowadzona analiza słowotwórcza, leksykograf zaproponował bardzo różnorodne i ciekawe pod względem budowy formacje czasownikowe. Równie interesujący wydaje się stosunek użytkowników języka do wprowadzonych przez niego formacji czasownikowych. Porównanie zebranego materiału z zawartością najnowszych słowników górnołużyckich – słownika niemiecko-górnołużyckiego H. Jenča, F. Michałka, I. Šerakowej (1989–1991) (dalej skrót NHS) i słownika ortograficznego języka górnołużyckiego P. Völkeła z roku 2005 (dalej skrót Völ) – pokazuje, że zaproponowane przez Pfula formacje czasownikowe nie zachowały się licznie. Do dziś bowiem pozostało łącznie 18 z 68 poddanych analizie słowotwórczej czasowników (niekiedy z zawężeniem, rozszerzeniem, przeniesieniem czy zmianą znaczenia). Oba słowniki rejestrują 12 czasowników: **blědźić** ‘bleich, blaß machen; bleichen, płať’ (tu nastąpiło przesunięcie znaczenia, ponieważ Pful oraz późniejsze słowniki odnoszą to znaczenie przede wszystkim do tkanin

¹⁷ Pful wskazuje również na formę potencjalną *samić*.

i ubrania, czyli ‘wybielać’, natomiast najnowsze do włosów ‘rozjaśniać’; w znaczeniu *bleichen* ‘wybielać’ używa się natomiast czasowników *bělič*, *wubělič* oraz pot. *blejchować*); **ličbować** ‘zählen, rechnen’ (dziś w tym znaczeniu częściej używa się formy *ličić*); **plachćić** ‘mit Segeln versehen; die Segel aufziehen’ (dziś czasownika *plachćić* używa się w znaczeniu ‘segeln’ jako synonimu *plachtakować*); **starosćić** ‘mit Sorge oder Kümmerniß erfüllen; so -, sich bekümmern, Kummer haben’ (zachował się wyłącznie w formie zwrotnej *starosćić so* ‘sich sorgen’); **więżeńić** ‘belehnen, zu Lehn geben; so -, belehnt werden’ (dziś używany jest wyłącznie w formie niezwrotnej, słowniki rejestrują również nienotowaną przez Pfula formę dokonaną *zwiężeńić*); **wosadzić** ‘besetzen, einfassen; so -, sich -; besetzt, eingefaßt werden; sich (zu Boden) setzen’ (słowniki notują wszystkie formy niezwrotne w znaczeniu ‘pflanzen, anpflanzen, bepflanzen, einpflanzen’); **wosamić** ‘isolieren; so -, sich -; isolirt, einsam werden’ (słowniki rejestrują formy niezwrotne *wosamić* i *wosamjeć* ‘vereinsamen’); **zadomić so** ‘sich häuslich niederlassen’ (Völ rejestruje również formy *zadomić* / *zadomjeć* w znaczeniu ‘akklimatisieren’); **zaslubić** ‘angeloben, zalubić; so -, angelobt werden’; **zbóžnić** ‘selig preisen; selig machen, beseligen; so -, sich -; selig gepriesen, gemacht, beseligt werden’; **zwęcnić** ‘realisieren; so -, sich -; realisirt werden’.

W słowniku niemiecko-górnołużyckim odnajdujemy kolejnych 5 formacji czasownikowych, por. **blidować** ‘tafeln, schmausen’; **rozjednać** ‘durch Verhandeln auseinander bringen, beschwichtigen’ (NHS odnotowuje formę zwrotną *rozjednać so* ‘auseinandersetzen’); **tarakać** ‘trompeten’ (w tym znaczeniu NHS podaje *trubić* i pot. *trompetować*, odnotowuje jednak przykład użycia *Kraniche trompeten – žorawje tarakaja*); **wotžohnować** ‘des Segens oder des Bannes entledigen; so -, sich -; entledigt werden’ (NHS podaje czasownik w znaczeniu ‘absegnen’); **zacežić** ‘verschweren’ (NHS ‘schwer belasten’). Natomiast słownik ortograficzny rejestruje dodatkowo czasownik **wužiwić** ‘das Leben fristen, unterhalten, ernähren, žiwić, někoho, Jemanden; zu Ende nähren, unterhalten; so -, das Leben fristen’ (NHS w tym znaczeniu notuje częstsze dziś formy *zežiwić* i *zežiwjec*).

Podkreślić tu należy, iż są to formy odnotowane w słownikach. Górnołużycki korpus tekstowy pokazuje, że tylko nieliczne z nich znajdują poświadczenie pozasłownikowego użycia¹⁸, np. *Wuči pisać, ličbować, čitać, spěwać, molować* (Serbske Nowiny 2010/3); *Štóz reč wuknje, njetrjeba so wo přichodne džěło starosćić* (Serbske Nowiny 2006/2); *Připoldnju čahaštaj hercaj po wsy, jedyn pjerješe na bubon a druhi tarakaše na trubje džiwje přezpolo, ze wšěch kóncow džěći přiběžachu* (Jan Lajnert, *Žana chójna přewysoka. Dopomnjenki z džěćacych lět*, Budyšin 1963); *W februaru ma Zwjazkowa rada konjunkturny paket wotžohnować* („Serbske Nowiny” 2009/1; w znaczeniu ‘absegnen’¹⁹); *Lědma bě so ze stadłom wuwěsćil, pluwachu konje hižo přez hłubinu za nim – ale w žumpadle dale njemóžachu* (Jan Lajnert, *Žana chójna přewysoka. Dopomnjenki z džěćacych lět*, Budyšin 1963); *Wonaj mje jara zacežištaj a stłóčištaj mje pod wodu* (Čitanka. *Džesaty lětnik*, Budyšin 1990); *Tohodla móžachu so tež w prostych a chudšich domach zadomić* (Měrcin Wałda, *Serbske hody*, Budyšin 1994).

¹⁸ Zaznaczyć należy, że brak poświadczenia danej jednostki leksykalnej w korpusie, nie oznacza, iż wyraz nie mógł się pojawić w tekstach, które jeszcze do niego nie weszły. Korpus nie jest bowiem kompletnym zbiorem tekstów.

¹⁹ W korpusie znajdujemy jedyny przykład użycia tego czasownika w znaczeniu podanym przez Pfula ‘des Segens oder des Bannes entledigen’, por. *Ja chcu to kuzło wotžohnować, pušće mje do hłubiny dele!* (Serbske ludowe bajki, Berlin 1955).

W przypadku czasownika **wosadzić** korpus poświadcza różne konteksty użycia i – jak się wydaje – szersze znaczenie niż wskazywałyby na to słowniki, por. *Město techniskeho wutwara rěki měli so na kromje nowe měšane lěsy wosadžeć a wobstejace lěpje škitać* (Serbske Nowiny 2008/1); *Zdaloka zasłyšach plakacy hlós synka. Běch zabyła jeho wosadzić. Nětko bě ložo mokre* (Beno Budar, *Mjez nami prajene*, Budyšin 1989) czy *Nazymu započnu murju wosadžeć* („Serbske Nowiny” 2006/1).

Kilka dalszych czasowników (10 jednostek) w jakimś stopniu używanych było jeszcze na początku lat pięćdziesiątych, ponieważ rejestruje je słownik Jakubaša (1954), por. **blóćić** ‘mit Koth besudeln; kothig machen; so -, mit Koth sich besudeln, besudelt werden; kothig werden’; **lopačować** ‘schaufeln’; **ludnić** ‘bevölkern; so -, sich bevölkern; bevölkert werden’; **móžnić** ‘in zmóžnić, möglich machen, ermöglichen; so -, möglich werden: zmóžni-li so, falls sich’s wird thun lassen’ (brak formy zwrotnej); **rózníc** ‘auseinander bringen, trennen; so -, sich -’ (czasownik opatrzone gwiazdką, co oznacza, że wyraz jest przestarzały lub błędnie utworzony, por. s. XI słownika); **wjerchowac** ‘gipfeln, aufhäufen, cumulare; so -, sich -; aufgehäuft werden’; **wužitnić** ‘nützlich machen; nützen; so -, sich nützlich machen; nützlich gemacht, genützt werden’ (tu w znaczeniu ‘nutzbringend gebrauchen’); **zatrónić** ‘intronisiren’; **zesrjedzić** ‘concentriren; so -, sich -; concentrirt werden’; **dwójčić** ‘verdoppeln’.

Wydaje się jednak, iż zawarte w słowniku Jakubaša jednostki uznać już dziś można za przestarzałe. Tylko dwie z nich bowiem znajdują w korpusie użycie pozasłownikowe, w tym jeden w starszym piśmiennictwie, por. **rózníc** – *Tudy dha różni so polobjanščina wot našeje naryče a wot čěšćiny* („Časopis Maćicy Serbskeje” 1863); **zesrjedzić so** – *Džensa so keklerstwo zesrjedžuje we wulkich cirkusach, kajkež hdys a hdys tež Budyšin wopytuja, hdžež z wosebitym ćahom přijědu* (Ota Wićaz, *Bur Krakora. Kulturnohistoriske powědančka a skicy*, Budyšin 1973).

Część z zaproponowanych przez Pfula formacji czasownikowych funkcjonowało w jakimś zakresie jeszcze na początku XX wieku. Potwierdzają to dwa słowniki z lat dwudziestych XX wieku, słownik Rězaka (1920) i Krala (1927). Obydwa słowniki rejestrują aż 25 czasowników, np. **djasnjeć** ‘dämonisch, wüthend werden’; **njesmjertnić** ‘unsterblich machen; unsterblich werden’; **rjanosćić** / **rjanoćić** ‘schön machen; beschönigen’; **snopić** ‘Garben binden, snopy wjazać’; **wohnić** ‘feuern; in Feuer bringen; so -, gefeuert, in Feuer gebracht werden; feurig sein, werden’; **wutrobnić** ‘herzlich machen; so -, sich -; herzlich werden, sein’. Ponadto 5 dalszych odnotowuje wyłącznie słownik Rězaka, np. **samotnić** ‘einsam machen; so -, sich absondern, einsam zu sein suchen’; **žiwnosćić** ‘mit Nahrung versehen’. Dwa kolejne słownik Krala, por. **doprawić** ‘vollends recht, zurecht machen; einrichten; errichten; so -, sich einr.; eingerichtet werden’; **tružerić** ‘Drechsler sein’. W korpusie znajdują one jednak skromne poświadczenie użycia w starszej literaturze, por. *Naš tehdomniši dopisowař, kotryž ludži w tamnej wokolinje po mjenje tak njeznaje, njeje to z wotpohladom činił, wjele mjenje chcył někoho z tym ranić. Tuž to nětko džensa **doprawimy*** („Katolski Posoľ” 1916); *A hdyž su přez hrěchi ju zasy zhubili, dha je wón, hdyž běchu želnosćiwje wutroby, jich zasy **rjanosćil*** („Katolski Posoľ” 1914); *Haj, ze swojeju rukow prócu wě sebi Serb, hdyž jeno je strowy, na najwšelake wašnje pomhać: wón krawčiči, šewčiči, předže, tkaje, ćěsluje, twari, **tružeri**, kowari, rěza, mlěje, rěza deski, truha šindzele a třěški, ryje, kopa, sadža, mlóci, měsy, wora, syje, włóci* („Časopis Maćicy Serbskeje” 1892); *Hdžež wosadni, z wuwzaćom wučerjow – je to nimale něšto porjadne mjez*

evangelskimi Serbami -, ze svojim fararjom z dorozymjenjom a z wutrajnosću za wótcow namrěwk skutkują, tam korjeni serbska wěra, tam kćěje serbska nadźija, tam **wohni** serbska lubosć („Katolski Posoł” 1911) oraz *Kaž by so woheń **snopił**, tak dže swój hrózbny puć, so smějo čłowjeskim prócowanjam* („Katolski Posoł” 1915).

Zdarza się jednak, że odnotowane w słownikach Rězaka i Krala czasowniki znajdują potwierdzenie w nowszej literaturze, choć nie rejestrują ich później wydane słowniki, jak to ma miejsce w przypadku czasownika **wuwěścić** ‘vergewissern; gewiß, sicher machen; versichern, in Sicherheit bringen; so -, sich -; sich sicher, gewiß machen; sich versichern, něčeho, einer Sache; gewiß, sicher gemacht, versichert werden’, por. *Lědma bě so ze staldom **wuwěścił**, płuwachu konje hižo přez hlubinu za nim – ale w žumpadle dale njemóžachu* (Jan Lajnert, *Žana chójna přewysoka. Dopomnjenki z džěćacych lět*, Budyšin 1963).

Inny przykład stanowi czasownik **tryskać / tryskować** ‘ausgelassen sein, Possen treiben’, odnotowany przez obydwie słowniki w tym samym znaczeniu, które podaje Pful, a także w znaczeniu ‘sprudeln’. Późniejszy słownik Jakubaša notuje czasownik wyłącznie w drugim znaczeniu (por. *tryskać = pryskać* ‘sprudeln’). Tymczasem korpus potwierdza użycie czasownika jedynie w znaczeniu nadanym mu przez Pfula, a odnotowane przykłady dotyczą zarówno starszej, jak i nowszej literatury, por. *Dyrbi, kaž mi powěda, praktisce spytać a sebi předstajić, kak su Homeriscy rjekojo pili, jědli, so smjeli a **tryskowali**, zo by to potom svojim studentam lěpje rozestajić móhl* (Jakub Bart-Ćišinski, *Zhromadźene spisy. Zwjazk 7. Dramatika*, Budyšin 1973); *W zymje khodžeštaj do wsow na pżazu, hdžež tak **tryskowaštaj**, zo so ludžo khori smějachu* (Josef Páta, *Lužiskoserbská čitanka*, Praha 1920); *Škowrončk z wyšiny jej wyska, kokla z bliskoh lěska **tryska**, wětr chlódni šulskustwu* (Marja Kubašec, *Koło časow. Wuběrk powědančkow*, Budyšin 1968); *Do kenclije stajnje skóržby přichadžeja, zo tam wěsty palencar, kiž ani prawo palencarjenja nima, wobsadce alkohol dodawa w času, hdyž wojaćy do korčmy čhodzić njesmědžeja, a zo či potom w pjanosći **tryskuja** a škodu nadžělaja, na Židowje a tež w měsće* (Marja Kubašec, Bosćij Serbin, *Historiski roman. Třeći džěl*, Budyšin 1965).

Podsumowując, ocenić należy, iż podobnie jak w przypadku przymiotników świadome wzbogacanie przez Pfula słownictwa górnołużyckiego nie było zbyt skuteczne, a zaproponowane przez niego formacje czasownikowe wyłącznie sztuczne²⁰. Stwierdzić również trzeba, że podobnie jak w formacjach przymiotnikowych część propozycji leksykalnych nie zachowała się jako wyrazy niepotrzebne. Dotyczy to między innymi czasowników, które powstały w wyniku tendencji purystycznych i miały zastąpić internacjonalizmy, np. **bitwinować** ‘manövriren’ – dziś: *manewrěrować, manewrować*; **zatrónić** ‘inthronisiren’ – dziś: *intronizować*; **zesrjedzić** ‘concentriren; so -, sich -; concentrirt werden’ – dziś: *koncentrować, skoncentrować*.

Niektóre czasowniki nie weszły do praktyki językowej, ponieważ nie zachowały się modele, według których zostały one utworzone. Odnosi się to przede wszystkim do nielicznych derywatów od zaimków czy liczebników, które w ogóle należą do rzadkich. I tak na przykład czasownik **wyjeć**, utworzony od zaimka osobowego *wy*, został dziś zastąpiony przez formę *wykać*, która ma niewątpliwie związek z czeskim *vykat*²¹, por. *Ruce sebi košić*

²⁰ Do podobnych wniosków doszedł T. L e w a s z k i e w i c z (1986), który zbadał występujące w słowniku Pfula formacje *nomina loci*.

²¹ Analogicznie powstała forma *tykać* (por. czes. *tykat*).

njedawa, lud jeho wita z prostym słowom „knježe!”; wón jemu **wyka** (wy praji) (”Serbske Nowiny” 2007/1). Natomiast czasownik odliczebnikowy **dwójčić**, utworzony za pomocą prostego formantu paradygmatycznego zastąpiły dziś formy *podwojić, podwojeć, podwojować, zdwoić, zdwojeć, zdwojować*, np. *Kóždy lěto dyrbjese firma ličbu sobudźelaćerjow podwojić* (”Serbske Nowiny” 2007/4). Są to czasowniki, które powstały z użyciem formantów prefiksarno-paradygmatycznych w oparciu o utrwalony model, por. *potrojić, potrojeć, potrojować, strojić* czy *podžesaćorić, podžesaćorjeć, podžesaćorjować*.

Nie przetrwały również zapożyczenia i kalki z języków słowiańskich, a także neosemantyzmy. Jedyne neosemantyzmem notowanym przez słowniki współczesnego języka górnołużyckiego (NHS i Völ) jest czasownik **wotwosobnić**, któremu Pful nadał znaczenie ‘der Vornehmheit berauben’. Słowniki rejestrują tę formę w znaczeniu ‘entpersönlichen’ (NHS) i ‘entpersonifizieren’ (Völ).

Mimo iż wiele zaproponowanych przez Pfula czasowników poświadczają głównie późniejsze słowniki, to wydaje się, iż podobnie jak w przypadku przymiotników należy pozytywnie ocenić jego wkład w kształtowanie leksyki literackiej łużycczyzny. Uwzględnić bowiem należy fakt, że nadmiar propozycji wynika z ówczesnego podejścia do języka i stawianych przed nim zadań.

Bibliografia

- F a ß k e H., 1988, *Sorbischer Sprachatlas*, t. XII, Morphologie. Die Flexion der Adjektive. Pronomen und Verben, Bautzen.
- F a ß k e H., 1981, *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie*. Unter Mitarbeit von Siegfried Michalk. Bautzen.
- G r z e g o r c z y k o w a R., 1984, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, wyd. VI, Warszawa.
- J a k u b a š F., 1954, *Hornjoserbsko-němski słownik*. Budyšin.
- J e n č H., 1963, *Typy hornjoserbskeho nominalneho kompozita z wjazacym wokalom -o- a jeho rozšěrjenosć*, „Lětopis” A / 2, s. 133–153.
- J e n č H., Michalk F., Šerakowa I., 1989–1991, *Deutsch-obersorbisches Wörterbuch*, Bautzen.
- J e n č H., 1999, *Die Entwicklung der Lexik der obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, Bautzen.
- J e n č H., 2002, *Leksika hornjoserbskeje spisowneje řeče do časa narodneho wozrođenja a wot tutoho časa sem – konfrontatiwna analiza*, [w:] *Prašnja sorabistiki*, Lwów – Budyšin, s. 268–274.
- J u n g m a n n J., 1835–1839. *Słownjk česko-německý*, Praha.
- K r a l J., 1927, *Serbsko-němski słownik hornjołužiskeje řeče*, Budyšin.
- H ó r n i k M., 1854/55–I, *Notatka*, [w:] *Serbowka/Kwětki*, Praga.
- L e w a s z k i e w i c z T., 1986, *Dziedzictwo leksykalne epoki Pfula i Smolera we współczesnej górnołużycczyźnie (na przykładzie formacji z zakresu apelatywnych nazw miejsc)*, „Lětopis” A, s. 20–24.
- L i n d e M.S.B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, wyd. II, Lwów.
- P f u l K.B., 1866, *Lužiski serbski słownik*, Budyšin.
- R ě z a k F., 1920, *Deutsch-wendisches encyclopädisches Wörterbuch der oberlausitzer Sprache*, Bautzen.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880/1882–1976, t. I–XXIII, JAZU, Zagreb.

- V ö l k e l P., 1981, *Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče*, wyd. IV poprawione i uzupełnione, Budyšin.
- V ö l k e l P., 2005, *Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče*, oprac. T. Meškank, Budyšin.
- W r ó b e l H., 1998, *Czasownik*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzycowa, R. Laskowski, H. Wróbel, s. 537–583.

RENATA BURA

Vocabulary proposals in K.B. Pful's "Łužiski serbski słownik" – the verb

Summary

The Łužiski serbski słownik by Křesćan Bohuwěr Pful originated as a result of the Sorbian national revival. As a revival dictionary, it presents a rich collection of words in which borrowings from other Slavic languages abound, accompanied by the dictionary author's vocabulary proposals. Among other word forms, Pful suggested 95 verbs which reflect very diversified lexical resources with impressive word formations. Various derivatives have been identified with respect to the basis upon which they were formed, including adjectival, noun, verb, adverbial, pronoun and numeral as well as compound verbs. Some of the verb formations suggested by Pful have been incorporated into the lexical resources of Upper Sorbian.

Keywords: Upper Sorbian language, Upper Sorbian vocabulary, Upper Sorbian word formation, Upper Sorbian verb formations.